

Dit is zeker niet zonder opzet, en 's Heeren bedoeling is hier dan ook doorzichtig genoeg. Hij toch wilde aan de zijnen doen voelen, dat onder hen de moord als daadsonde iets ongewoons moest zijn.

En ook lette men er wel op, hoe naar de diepe en alleen ware uitlegging van de Wet, die Jezus hier geeft, gemis aan naastenliefde — en dit gemis is positief naastenliefde — door alle gradaties heen door God met heilige strengheid vergolden wordt.

Het is deze diepere opvatting van de Wet, als overtreding van het eerste gebod, die heel den zondigen trek van het menschenhart om zijn naaste te *haten*, onder Christenen, zedelijk doet veroordeelen.

En het is deze haat van het natuurlijk hart, die als hij doorwerkt het leven van den naaste dan ook doet „verbreken” in stee van het te bewaren.

Het egoïsme, of de in zelfzucht omgeslagen zelfliefde, wordt licht in *toorn* ontstoken, als de naaste er hinderlijk voor wordt; en de haat van het natuurlijk hart wordt gewekt door de *nijd*, die echter niet tegen de persoon van den naaste, tegen zijn *leven*, maar tegen zijn *bezit* en zijn *erre* gaat, dus tegen wat bij dat leven *bijkomt*.

Dan ontwaakt de boze wil om het leven van den naaste te vernietigen.

Eerst nog maar in de *gedachte*, dan in het schimpende, krenkende en scheldende woord, en eindelijk in de *daeden* van mishandeling, kwetsen en dooden.

En zoo is het ook de zondige zelfzucht, die het heilige rechtsgevoel der *vergeldding*, doet omslaan in *wraakzucht*, welke niet doet verlangen, dat aan het geschonden recht wordt voldaan; dat de zondaar, omdat hij zich aan Gods recht vergreep, door God wordt gestraft; maar, dat aan de menschen, die *onze* rechten tenna kwamen, leed wordt aangedaan.

Vlak in dus tegen het voorbeeld van hem, die het onrecht van de menschen hem aandeed, overgaf Dien, die rechtvaardiglijk oordeelt. (1 Petri 2 : 23).

En evenzeer als de zelfzucht het leven van den naaste niet doet bewaren maar vernietigen, zoo ook doet zij het leven van den naaste niet *bevorderen*, maar benadeelen.

Zijn zinnelijk leven, maar ook zijn geestelijk leven.

Het woord van Kain: „Ben ik mijns broeders hoeder”, is de echte taal van het egoïsme.

Een taal die zich uit ook in daden.

Men moge, om hier op een enkel voorbeeld te wijzen, het gebruik van alcoholische dranken al niet absoluut veroordeelen, toch kunnen er omstandigheden zijn, dat van het misbruik alleen door *onthouding* te redden is, en dat men dan geroepen is, daarbij zelf het voorbeeld te geven. Met den egoïst is onder zulke omstandigheden echter niets te beginnen, want met breiden mond lachend, zal hij spreken de tale Kains.

En niet alleen op dit stuk, maar ook in het algemeen verstaat het egoïsme niets van de „sparende” liefde, welke den naaste geen *ergenis* geeft om niet het gevaar te loopen zijn zedelijk leven te schaden.

Dit diep zondig en in den letterlijken zin goddelooze egoïsme wordt in onze dagen zelfs verheerlijkt.

Verheerlijkt als de hoogste moraal, waartegenover dan de moraal van de heilige Liefde, van de naastenliefde, als die „slavenmoraal” zou staan, welke onwaardig is voor den „krachtmensch.”

Dus doet de zonde het kwade goed en het goede kwaad heeten (Jes. 5 : 20).

„Het bedrogen hart heeft hem ter zijde afgeleid.”

Hij voedt zich met asch; het bedrogen hart heeft hem terzijde afgeleid; zodat hij zijne siele niet redden kan, noch zeggen: Is er niet een leugen in mijn rechterhand. Jesaja 44 : 20.

De wereld, onze omgeving, onze bezigheid, ja, wat niet al leidt ons in den regel van God af. Hiermee is bedoeld, dat het ons een opzettelijke inspanning kost, om te midden van ons dagelijksch doen en laten, onze gedachten en de uitingen onzer ziel op God gericht te houden. Zelfs zullen er dagen in uw leven zijn geweest, dat ge, „savonds weer uw knie buigend, met schaamte voor u zelve bekennen moest, dien ganschen dag, ternauwernood een enkel maal uw ziel en zin tot uw God te hebben opgeheven. Dit schoone voor te stellen, dan het is, baat niet. Zoo, en niet anders, is bij velen de droeve werkelijkheid. Gehele dagen van zijn leven, dat men aan zijn God zelfs niet gedacht heeft. Te druk, te overstelpt, te veel afgetrokken, te veel afgeleid heel den dag, om niet de zalige bevinding „hoe goed het was nabij God te zijn,” te kunnen inslapen.

Dit is natuurlijk uitsluitend een gevolg van het zondig karakter van ons aardse leven, want op zich zelf behoeft niets ons van God af te leiden. God staat niet naast de dingen, maar Hij is in alle dingen. Uit Hem, door Hem, en tot Hem.

Afleiding is voor onzen geest noodig, als onze geest te eenzijdig en te uitsluitend door één ding wordt bezig gehouden. Men merkt dat aan het starre oog, aan den weetenlozen trek, aan het altoos terugkomen op hetzelfde capitiere. En de kenner kent het gevaar hiervan. Is zijn zin te eenzijdig en te aanhoudend op één ding gericht, zodat men aan niets anders dankt, alles vergeet, en of men wil of niet, aldoor weer door dezelfde gedachte wordt bezig gehouden, dan is er begin van geesteskrankheid, en is afleiding het aangewezen medicijn.

Maar zoo is het met het denken aan God niet. In het creatuurlijk staan tal van dingen elk met hun eigen eisch naar elkaar, en onze geest is gezond, zoo we naar juiste evenredigheid aan elk der dingen de passende aandacht schenken. Stoot men die orde, door te veel aan het één en te weinig aan het andere te denken, dan is het evenwicht verbroken, en

tuimelt ten slotte onze geest in zijn eigen verwarring.

God daarentegen staat nooit naast het creatuurlijk. Het Christen moet nooit zijn 90 deelen van uw aandacht voor het creatuur en 10 deelen voor uw God. Noch ook 10 deelen voor de wereld en 90 deelen voor uw God. In alles, in de volle 100 deelen is uw God te aanbidden. Jezus zegt het zoo nadrukkelijk: God zult ge liefhebben met *al* uw kracht, *heel* uw ziel en *heel* uw verstand. En evenzoo moest ge de 100 deelen van uw kracht in het creatuurlijk laten werken. Maar beide moest zoo toegaan, dat het in elkander drong, elkander doorgrond, en saam één zalig leven vormde.

Zoo is het in het Vaderhuis. Zoo was het in het paradijs. Zoo is het soms één kort voorbij vliegend oogenblik. Maar in den regel is het zoo niet meer. Er is scheiding. Er is wat afrekt. En al de worsteling van onze godsvrucht is, om tegen die scheiding, tegen die afrekening en tegen die afleiding in te werken, en toch, althans *deelen* van den dag en *deelen* van den nacht „nabij onzen God te zijn.”

Maar dan komt het er ook op aan, hierbij op wat afleidt en wat afrekt den jaan blik te hebben. En daarbij blijft Adam nog altoos geneigd om het op Eva, en Eva om 't op de slang te schuiven. Ons afgedoeld zijn van en ons leven buiten God, wordt dan bij voorkeur op rekening van de wereld, van het drukke leven, van de omringende verleiding geschoven. Men is bereet van den vroegen morgen tot den laten avond en valt dan doodmoed in slaap, soms eer men gebeden heeft. Er blijft voor God en zijn dienst geen tijd over. Nog soms wel voor wie stil thuis kan blijven, maar althans niet voor den man in zijn beroep. En zoo gaat men voort, om de schuld steeds op 't leven, op de rusteloosheid van het rumoer, op de altijd klokkende wereld te schuiven. Of ook men klaagt zijn lichaam aan. Het is een onwel voelen, het zijn hoofdpijnen, het zijn koortsen en benaauwdheden die den geest gebonden houden. Alleen maar, tot een aanklacht van de *eigen* ziel komt het bijna niet. En juist daartegen nu gaat Jesaja in door zijn aangrijpende uitroep: *Uw bedrogen hart heeft u ter zijde afgeleid.*

Zeker, de wereld is met haar verlokkelijken, het leven met zijn drukte. Daardoor hebt gij uw hart laten bedriegen. En toch is het niet die wereld, niet die drukte geweest, maar uw bedrogen hart dat u zijwaarts van uw God heeft afgeleid; zoo afgeleid, voegt Jesaja er bij, dat u uw ziel niet meer redden kan, d. w. z. niet meer aan haar eigen bedwelming kan ontkomen.

Dit nu zegt Jesaja van den man, van de vrouw die zich een *afgod* maakt. Een boom is in huis geslept. De kwastige stukken worden uitgezaaid en afgekapt, en van het mooie, gave stuk dat overblijft, maakt de arme ziel zich een afgod. En nu doet 't niet die afgod, maar wat 't in doet, is de afgodische gedachte die in zijn ziel was en zijn hart innam, eer hij zijn afgod maakte. Dat stuk hout, dat beeld is slechts de uitdrukking van wat in zijn hart omging. Niet dat beeld, zijn bedrogen hart leidt hem af, ja, zoo sterk af, dat hij ten slotte het onderscheid tusschen een stuk hout en zijn God niet meer indiet. Of zooals de profet het uitdrukt: Hij is te ver weg, en hij kan niet meer tot de ontdekking komen dat er een leugen in zijn rechterhand is.

En ditzelfde kwaad nu werkt door niet alleen onder de heidenen, maar even goed, zij 't ook op andere wijze, onder Mohammedanen, Joden en Christenen.

Het is een menachelijk euvel. Rechtstreeksch uitvloeisel van onzen zondigen aard.

En hoe zich dit dan openbaart? Zeer scherp en duidelijk, zoodra er eenzijdig een magneet op uw hart gaat werken, die u aantrekt, die u gespannen, die u bezig houdt, en die onwillekeurig en vanzelf telkens en telkens weer uw ziel en zinnen prikkel, uw gedachten vervult, uw gesprekken bezielt, en u in een dweepende stemming brengt.

Bedoeld is natuurlijk niet de spanning en het bezigzijn van uw geest, als uw plicht, uw beroep, de loop van het gesprek enz. er uw aandacht bij bepaalt. Integendeel, dan is niet attent-zijn, niet in de zaak indringen een fout; zelfs kan ze een zonde zijn.

Neen, de afgodische afglijding van uw innerlijk wezen komt dan eerst uit, als die magneet aldoor, en zonder aanleiding zelfs, trekt, en zoo de trekking niet van buiten, maar uit het eigen hart werkt.

Zoo zijn er menschen van wie ge, als ze tot u komen, vanzelf en vooruit weet, waarover ze spreken zullen. Er is maar één ding waar ze altoos vol van zijn, maar één belang waarvoor ze altoos wakker zijn. Dat is bij den één het geld, de idee van rijk worden, van winnen op alle manier. Bij den ander is het tuk zijn op genot, zingenot, onder allerlei vorm, pronkstuk. Bij een derde is het de kunst, de muziek, een concert, een stuk literatuur, een museum, als het maar van de kunst is, en artistiek uitkomt. Bij weer een ander zijn het wetenschappelijke problemen, die hem rusteloos jagen. Voor weer een ander is het de politiek, of de gezelschapscommérage, of de jacht, of de sport. En in dit alles is de geestelijke krankheid symptomatisch aanwezig, zoodra ge merkt, dat die ene zaak, ook zonder bijzondere aanleiding, hem vanzelf bezighoudt, prikkel, en inneemt, en hem voor andere dingen stomp en ongevoelig maakt.

Dan toch is er een eenzijdige concentratie van zijn geest op één bepaald punt. Dan wordt dat één, voor hem hoofdzak, iets waaraan al het overige ondergeschikt wordt gemaakt. En juist dit nu wil zeggen, dat dit één bij hem de plaats gaat innemen, die in een gezonde ziel alleen toegekend wordt aan God.

En daarom wordt het dan afgodisch. Men is er vol van. Men is er niet over uitgesproken. Men acht er geen over te zwaar voor. Men wijdt er zich met ziel en zinnen aan toe. Men kent en eert niets hooger.

Zelfs vormt men er een confrerie voor, in soeverre men alleen oog en hart heeft voor hen, die voor datzelfde belang leven en van datzelfde vol zijn.

Bij allen die alsoo leven, is het evenwicht verbroken, en in de hoogste plaats, die alleen aan God toekomt, is dit andere gedrongen, dat ze liefhebben met heel hun hart en heel hun verstand, en waaraan ze zich toewijden met alle krachten.

Nu spreekt 't vanzelf, dat dit afgodisch gemagnetiseerd zijn, in dien letterlijken zin bij Christenen niet voorkomt. Dat kan niet, en is ook niet zoo. Wie er zoo aan toe is mag zich nog voor een Christen uitgeven, maar hij is het niet.

Maar hiernit volgt nog volstrekt niet, dat ook het kind van God niet aan dat gevaar zou bloot staan. Zelfs getuigen zij, die het

meest naar Gods verborgen omgang drongen, dat geen zonde zoo gestadig voor de deur van hun hart lag, als juist die zonde, om door de werking van hun eigen hart, hun ziel en zinnen van God te laten afreken naar creatuurlijke dingen of creatuurlijke gedachten.

Vol zijn des Heiligen Geestes, is innerlijk uit het hart een gestadig drang voelen opkomen, die naar God en het heilige uitgaat. Wie er zoo aan toe is, behoeft nooit andere dingen uit zijn gedachte terug te dringen, om aan God te denken, maar denkt aan zijn God vanzelf, en aan andere dingen alleen door *opzettelijke* opmerkzaamheid.

Maar wat gedurig, ook onder Christenen, voorkomt, is juist het omgekeerde. Dit namelijk, dat men vanzelf over allerlei andere dingen denkt, en niet dan *opzettelijk* zijn ziel bij zijn God bepaalt.

Zijn dit nu telkens andere, afwisselende dingen, dan is het gevaar zoo groot niet, omdat er dan niet één bepaald ding is, dat ons hart gaat innemen, en de aanbidding van onzen God dan altoos hoog boven al dat andere uitblinkt. Groot daarentegen wordt dit gevaar, zoo het hart zich eenzijdig naar één bepaald ding of naar een bepaalde soort dingen laat trekken, die ons geestdriftig maken en beslag op ons hart leggen, omdat ze dan juist zoo telkens de plaats innemen, die in ons hart aan God alleen toekomt.

Ge kunt niet nabij uw God en in zijn verborgen omgang zijn, zoo ge ongemerkt en vanzelf magnetisch telkens naar iets creatuurlijks wordt afgetrokken.

Dan toch heeft uw hart zich telven bedrogen en heeft het bedrogen hart u ter zijde van uw God afgeleid.

En daarom, als ge worstelt, en zelf voelt dat het voor u geen leven nabij u God is, houd dan op eenzijdig de wereld en uw omgeving en uw drukke leven aan te klagen, alsof het deze alleen waren die u van uw God afrokken.

Keer dan veel eer in uzelf in, bespied uw gedachten, uw gesprekken, uw gewaarwordingen, let op uw hart, en als ge merkt dat niet enkel, niet meest zelfs van buiten, maar daartoe afleidende werking opkomt, die u omgang met uw God verstoort, en u verhindert nabij Hem te leven, stoot dan dien afgod daarbinnen om en vernietig hem.

Voor Christus en Belial is geen plaats in eenzelfde menschelijk hart.

Of kent ge u selv niet, om met Paulus, den machtigen apostel, te spreken, *weel ge niet dat Jesus Christus in u woont?* (2 Cor. 13 : 5).

Amsterdam, 9 Maart 1906.

Vrijmaking der Kerk.

III.

Aan den wensch van Amo Nesciri om duidelijk uiteen te zetten, waarom intrekking der Koninklijke besluiten van 1816 enz. ons weinig baten zou, hebben we hiermede voldaan.

Toen de antirevolutionaire partij in de periode van 1869—1874, op de intrekking dezer besluiten aandrong, geschiedde dit in verband met het zoogenaamde Vrije Beheer. Doordat de Regeering in 1869 aan de plaatselijke kerken het vrij beheer over hare goederen terugschonk, meende men, afgaande op het bekende advies van Prof. De Geer van Jutfaas, dat de plaatselijke kerk, zelfs bij conflict met de Synode, haar goed behouden zou. Wanneer de Regeering nu ook door de intrekking der Koninklijke besluiten van 1816 enz., alle officiële erkenning der synodale organisatie vervallen liet, scheen de rechtspositie der synodale organisatie zoo wankel geworden, dat het vermolmd gebouw vanzelf ineenstorten moest.

Na 1874 heeft men deze batterij echter als onbruikbaar verlaten, en noch in de pers noch in het parlement, is dit punt meer ter sprake gebracht. Ook in het program der antirevolutionaire partij komt het niet voor. De oorzaak hiervan is duidelijk, voor wie de parlementaire geschiedenis van die dagen kent.

Toen Dr. Kuiper in 1874 op de intrekking dezer Koninklijke besluiten aandrong, antwoordde de Minister: „Een Koninklijk besluit, waarbij de besluiten van 1816 en 1852 zouden worden ingetrokken, heeft niets te beduiden.” En het volgend jaar verklaarde de Minister, waarom die intrekking niets te beduiden had, n.l. „omdat de besluiten van 1816 en 1852 geen kracht meer hebben en de intrekking derhalve een ijdel verloop zou zijn.” Vermoedelijk zinspeelde de Minister hiermede op Art. 14 van de wet van 1853, waarin verklaard werd, dat „alle met de tegenwoordige wet strijdige bepalingen hiermede afgeschaft werden.” De besluiten van 1816 en 1852 waren hieronder begrepen en behoefden dus niet afzonderlijk ingetrokken te worden.

Voeg hier nu bij, dat de processen van de dolantie duidelijk genoeg getoond hebben, dat de rechtbanken in heel ons land de vrijheid ener plaatselijke kerk, om met het synodaal verband te breken, niet erkennen, en daarmede de basis van de geheele stelling vervallen was, en men zal ons toegeven, dat het weinig nut heeft deze verlaten batterij opnieuw te gaan betrekken.

Meent Amo Nesciri, dat dit wapen toch nog doeltreffend zou kunnen zijn, laat hij dit dan op juridische gronden aantoonen. Maar hij beroept zich niet op getuigenissen van een halve eeuw geleden, die voor den huidige stand der rechtspraak geen de minste waarde meer hebben. Na 1874 ligt de uitdrukkelijke verklaring der Regeering, dat de intrekking dezer besluiten onnoodig is, omdat ze geen kracht meer hebben. Na 1874 liggen de processen der dolantie, waarbij de rechtbanken de rebus en factis-theorie hebben aangenomen. Na 1874 ligt de uitnemende studie van Prof. Fabius, die glashelder heeft aangetoond, dat dit middel tot rechtsherstel onbruikbaar is en was.

Dit alles te ignoreren en zich weer op het standpunt van 1869—1874 te stellen, gaat niet aan.

Amo Nesciri schijnt dan ook wel gevoeld te hebben, dat de intrekking dezer besluiten zonder meer ons weinig verder brengen zou, en verlangt daarom dat de Overheid tegelijk

een nieuwe reeks van Koninklijke Besluiten uitvaardigen zal, waarbij zij bepaalt:

a. dat tot elke plaatselijke Kerk gerekend zullen worden alle Hervormde protestanten, die na 1816 met de Synodale organisatie gebroken hebben;

b. dat aan de aldus gevormde gemeenten volledige vrijheid van organisatie zal geschonken worden;

c. dat deze gemeenten door de Overheid als eigenaars harer kerkelijke goederen zullen worden erkend, met dien verstande, dat den groepen, die met deze organisaties of de daarin geldende Formulieren van Eeuwigheid zich niet vereenigen kunnen, het recht wordt geschonken zich afzonderlijk te organiseren en dat haar percentsgewijze een aandeel der kerkelijke goederen zal worden uitgekeerd.

Over dit positieve deel van het voorstel kunnen we kort zijn. Amo Nesciri heeft toch vergeten aan te toonen, met welk recht de Koningin deze besluiten nemen zou. Indien onzerzijds steeds is volgehouden, dat de Koninklijke Besluiten van 1816 enz. ongrondwettig waren, omdat de Grondwet aan den Koning geen de minste bevoegdheid geeft om met de inwendige organisatie der Kerken zich in te laten, dan spreekt het toch wel vanzelf, dat deze nieuwe inmening der Regeering even ongrondwettig zou zijn. Bovendien, Art. 1 der Wet van 1853 verbiedt uitdrukkelijk, dat de Regeering zulke bepalingen maken zou.

Op de andere bezwaren, dat daarmede aan de Overheid een jus reformandi in de Kerk zou worden toegekend, wat haar niet toekomt; dat de Gereformeerden buiten de organisatie toch heusch niet op bevel der Koningin weer in een plaatselijke Kerk zouden saankomen met modernen, socialisten, boeddhisten, theosophen enz., gaan we niet eens in. Het eerste argument is afdoende om de onuitvoerbaarheid van dit voorstel aan te toonen.

Hoezeer we dus de goede bedoeling van Amo Nesciri waardeeren, en hoe dankbaar we hem zijn voor den stoot, dien hij gaf aan een nieuwe actie in de Hervormde Kerk, we gelooven niet, dat langs dezen weg de vrijmaking der Kerk te bereiken is.

Met Prof. Fabius zijn we het eens, dat naar een anderen en beteren weg moet gezocht worden.

Daartoe zal eerst ernstig onderzocht moeten worden, hoe het vraagstuk thans juridisch staat, en de plannen wel overwogen moeten worden, voordat men met een publiek advies optreedt.

Elke overhaasting kan hier alleen schade doen.

We achten het daarom zeer verstandig, dat de nieuwe bond tot *Vrijmaking der Kerken* nog niet met een definitief program optradt.

Eerst moet het probleem bestudeerd, voordat de oplossing kan gevonden worden.

Een „nationale” Universiteit.

Dr. Kromsigt eindigt een zeer waardevol recensie van Prof. Bavinck's rede: *Christelijke Wereldbeschouwing in Troffel en Zwaard* met een woord van hulde aan de Vrije Universiteit:

Moge deze rede ook in handen komen van vele jonge predikanten, die hierdoor tevens mogen leeren de niet het minst door den arbeid van mannen als Bavinck zoo krachtig en frisch opbloeiende Gereformeerde theologie te waardeeren en te bestuderen. Al is de Vrije Universiteit, helaas, door hare statuten thans formeel een „afgescheidene” Christelijke Universiteit, mannen als Kuiper en Bavinck maken haar toch materieel tot een „nationale” Christelijke Universiteit.

Aan te veel lof zijn we van de zijde dezer broeders niet verwend. Des te meer kan daarom dit onverdaachte getuigenis worden gewaardeerd.

Over het dwaze verwijt, dat de Vrije Universiteit door hare statuten formeel een „afgescheidene” Christelijke Universiteit zou zijn, glijden we daarom heen. Een „afgescheidene” Universiteit is een contradictio in adjecto. Een nauw verband tusschen de Universiteit en de Gereformeerde Kerken maakt de Vrije Universiteit niet tot een „afgescheidene” inrichting. De toegang tot de colleges staat voor alle studenten open. In de niet-theologische faculteiten kunnen ook hoogleraren worden aangesteld, die geen lid zijn der Gereformeerde Kerken. En wat alles afdoet, het separatisme sluit zich op in een seminarie, maar zoekt nooit door een Universiteit op heel het nationale leven invloed te oefenen.

Wanneer Dr. Kromsigt zijns ondanks erkennen moet, dat de arbeid van mannen als Prof. Kuiper en Bavinck — en die der andere hoogleraren, met name van Prof. Wolter, Fabius en Rutgers, had hier gerust bij gevoegd kunnen worden — aan de Vrije Universiteit een nationale betekenis schonk, blijkt dan niet daaruit reeds genoegzaam, hoe onverdiend het verwijt van Separatisme is, door deze broeders ons steeds voor de voeten geworpen, en zou het niet goed zijn dit epitheton, ook al wordt het alleen formeel bedoeld, voortaan achterwege te laten?

De weg van Groen.

I.

De vraag of terugkeer naar den „weg van Groen” ons hoop op winste biedt voor de actie in de Hervormde Kerk, moet zonder eenigen twijfel toestemmend beantwoord worden.

In Groen eeren wij allen den uitnemenden leider, dien God in de vorige eeuw aan ons volk schonk en die door zijn kloek verzet tegen den geest der Revolutie, zijn naam met onuitwisbare letters in de harten van ons volk schreef. In de leuze: *terug naar Groen* ligt dus metter-

daad een van die pakkende woorden, die heilige geestdrift kunnen verwekken, en uittendend geschikt zijn om als banier voorop in den strijd te worden gedragen. En wat meer zegt, in de leuze ligt een punt van ralliement niet alleen voor de uiteengeslagen strijders in de Hervormde Kerk, maar ook voor de Gereformeerden binnen en buiten de Synodale organisatie. De kloof, die tusschen beide groepen bestaat, kan alleen door deze leuze worden overbrugd, want in Groen vinden we onzen gemeenschapspeilken vader terug.

Natuurlijk mag, wie terug wil naar Groen, nooit vergeten dat ook Groen kind was van zijn tijd. Het tijdelijke en toevallige moet ook bij Groen van het wezenlijke en blijvende worden onderscheiden. Op Schoolgebied wisselde Groen driemaal van standpunt, niet omdat zijn beginsel veranderde was, maar omdat de veranderende tijdsomstandigheden er hem toe dwongen. En zoo zou Groen wie zich krampachtig vastklemden aan den eisch tot intrekking der Koninklijke Besluiten van 1816 en 1852, zonder behoorlijk onderzoek of deze eisch thans nog voor verwezenlijking vatbaar is, allicht een weinig leersamen leerling noemen. Op de hoofdgedachte van mijn strijd, dat de Overheid verplicht is, zoveel dit in haar vermogen staat, het onrecht in 1816 begaan weer goed te maken, — zoo zou hij zeggen — daarop komt het aan; de middelen en wegen om dat doel te bereiken, moeten door de omstandigheden worden beslist.

En in de tweede plaats mag nooit vergeten, dat men Groen niet *half*, maar *geheel* moet nemen. Anders loopt men gevaar den naam van Groen te misbruiken voor een streven, dat door niemand scherper dan door Groen zou zijn afgekeurd.

Wat we bedoelen is dit. De leuze: terugkeer naar Groen, zou kunnen opgevat worden in dien zin, alsof de vrijmaking der kerken *uitsluitend* en *alleen* langs politieke weg moest verleggen worden.

De redeneering zou dan deze zijn: Geheel buiten onze schuld en tegen onzen zin heeft de Overheid in 1816 aan de Gereformeerde Kerken de Synodale organisatie opgedrongen, en de zoogenaamde vrijmaking der kerk in 1852 is niet anders geweest, om met Groen te spreken, dan een ons met handen en voeten gebonden overleveren in de macht der Synodale organisatie zonder recht zelfs van verweer of verzet. Zij, die in deze organisatie gevangen zitten, kunnen dus niets doen om haar overmacht te breken. Voor al de zonden, waaraan deze organisatie zich schuldig maakt, zijn zij niet verantwoordelijk. Zich zelf bevrijden, kunnen en mogen zij niet. De Overheid, die van al deze ellende de oorzaak is, heeft ook de roeping om hen weer te verlossen. De vrijmaking der kerken kan alleen langs politieke weg worden verleggen.

De onhoudbaarheid van deze redeneering behoeft wel niet te worden aangetoond. We gelooven dan ook geen oogenblik, dat mannen als Prof. Visscher en Dr. Geijn het in dien zin bedoelen. Maar het is toch goed, dit kloek en duidelijk uit te spreken, om alle mogelijk misverstand bij den wortel af te snijden. Anders wordt het voorschuiven van de politieke zijde van het vraagstuk zoo licht een narcotisch middel om de conscientie in slaap te sussen.

Groen zou ten eenenmale misverstaan worden, wanneer men hem de bedoeling toeschreef, dat de Gereformeerden volstaan konden met bij de Overheid op vrijmaking der Kerken aan te dringen, terwijl ze zelf, in afwachting van deze Overheidshulpe, passief bleven tegenover de Synodale organisatie. Bij Groen loopt heel zijn leven lang een dubbele lijn. Eenerzijds toont hij tegen het onrecht den Kerken aangedaan, en blijft hij rusteloos van de Overheid rechtsherstel eischen. Dat was de *politieke* kant van het vraagstuk. Maar daarnaast heeft hij in de Hervormde Kerk even rusteloos geageerd tegen het Synodaal wanbestuur, het veldwinend ongelofte, de openbare verloochening van den Christus Gods. Dat was zijn *kerkelijke* strijd.

Eerst wie beide lijnen saam neemt, heeft Groen geheel.

Ea de leuze *terugkeer tot den weg van Groen* heeft dan alleen onze volle en hartenlijke sympathie, wanneer de afgebroken actie op deze beide lijnen wordt hervat.

Enige studie van wat Groen eigenlijk wilde, zal hierbij wel niet overbodig zijn. Groen klaagde in zijn leven voortdurend, dat en zijn vrienden en zijn vijanden hem zoo vaak verkeerd verstonden. Telkens was hij genoodzaakt zichzelf te herhalen, om misverstand van zijn streven te voorkomen. De groep in de Hervormde Kerk, die zich naar Groen noemt, zal ons dan ook niet ondenkbaar zijn, wanneer we uit Groen's leven en werken aantoonen, hoe hij over de vrijmaking der kerken dacht. Dan zal het ook duidelijk worden, waarom wij deze nieuwe actie met zoveel vertrouwen tegemoet treden, wanneer ze waarlijk in Groen's voetspoor wordt geleid.

Voorop ga daarbij Groen's standpunt in den *kerkelijken* strijd.

Groen heeft, gelijk bekend is, de Afscheiding van 1834 veroordeeld. „Waarom scheiden, zoo vraagt hij, waar elke inbreuk op het wezen der Kerk *facto* niet *jure* geschied is? Dat ware den kranke verlaten, terwijl genezing nog mogelijk is, uit het strijdperk treden, eer de nederlaag is beslist, of vrijwillig uitgaan van eigen huis en erf, omdat anderen er zich in hebben gedrongen; uitgaan eer men er uitgejaagd wordt.” (De Maatregelen tegen de Afscheidene getoetst, Verspr. Geschriften II p. 24). In zijn meesterwerk *Het regt der Hervormde Gemeinden*, heeft hij in den brede zijde bezwaren tegen de Afscheiding en de Afscheiden Kerken ontwikkeld. De Afscheiding was *ontijdig*, want de krankheid der Hervormde Kerk was nog niet ongeneeslijk gebleken; ze onttrok aan de Hervormde

Kerk een deel den strijd in waren; en v dat de Afge Hervormde geworden, e Babylon, keur meende, dat was en acht alsnog in Maar al k Groen heeft en als schet deeld en ste gehouden, d Kerk weer s niet bekend dat zij (de A zijn, *Gerefo* hierin juist Alvalligen w maar *voorzee* genindheid, t Wanneer de heid verdruk hij zijn mees dedigen. Hij ment voor e volle vrijheid maar ook d der Gereform en aan de A goed als aan Kerk, de v uitbatalen, n toekomst t o scheurmak gepast, keur samenkomst over de oprij lijk seminaar op den voors die de histor ten grondslan ten gesteld, d der Hervorm Deel II p. 261 ook aan Ds. v nooit enige om te verlaa scheiden e ben over h dat velen o standvastige toond; dat z der bestaand Kerk; dat Hervormde daarentegen waar vasthou baarheid van ontwijfelbaar We zullen e door de frac reformeerde l en de Dolea wege laten. beklaagen, da niet één de is opgekomei gedaan; dat altoos weer l is, dat we in waren, en d meer tegen Genootschap Genootschap Wat Gros verhef, wat was, dat hij schapskerk n Hervormde C „Laat ons al het Kerkgeno zijn van de l van de Gen regt der He kenmerk der hem niet de *Gereformeer* Kerken, die lijdenis ston Gereformeer ze, *wellicht* voorwaer get van de kerk, Vandaar l weer naar trok; dat hi met hen zoel elk woord i dat hij dora held komen De ontwikke daarop het zegt hij, zie Of ene w Kerkgenoots komst van nooten zijn; komenheid v worden gedr De vraag oogen daaro belang.” Wat de vraag n *gezinindhe*, vereeniging daarom was hervorming schap, dan bleek dit o Genootschap meerde gezu Over d de Afscheidi geheel juist gevoelen ver althans toes verwijderd v mening dja voo Terugkeer dunkt ons i broeders in